

Karol Franczak, Magdalena Nowicka

Od redaktorów : perspektywa Foucaultowska we współczesnej refleksji badawczej

Przegląd Socjologii Jakościowej 12/1, 6-15

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Karol Franczak
Uniwersytet Łódzki

Magdalena Nowicka
Uniwersytet Łódzki

Od redaktorów:

Perspektywa Foucaultowska we współczesnej refleksji badawczej

Abstrakt Wprowadzenie do tomu *Perspektywa Foucaultowska we współczesnej refleksji badawczej* składa się z dwóch części. Celem pierwszej z nich jest zwięzłe zaprezentowanie głównych kierunków współczesnych inspiracji bogatym dorobkiem Michela Foucaulta, do których należą między innymi studia nad biopolityką, rządomyślnością/urządzeniem (*governmentality*), krytyczne analizy neoliberalizmu, analiza dyspozytywu oraz refleksja nad kategoriami krytyki i parezji. W drugiej części charakteryzowany jest tematyczny zakres tomu, który odzwierciedla wieloaspektowość i wielowątkowość postfoucaultowskiej refleksji badawczej.

Słowa kluczowe Michel Foucault, biopolityka, rządomyślność, dyspozytyw, opór

Karol Franczak – socjolog i kulturoznawca, adiunkt w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego. Zajmuje się problematyką władzy i komunikacji, sfery publicznej oraz analizą działalności współczesnych elit symbolicznych. Autor książki *Kalający własne gniazdo. Artyści i obrachunek z przeszłością* (Universitas 2013). Publikował w czasopismach naukowych, m.in. „Kulturze i Społeczeństwie”, „Przeglądzie Socjologicznym” i „Societas/Communitas” oraz w prasie społeczno-kulturalnej, m.in. „Odrze” i „Tygodniku Powszechnym”.

Adres kontaktowy:

Zakład Badań Komunikacji Społecznej, Instytut Socjologii UŁ
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41
e-mail: karol.franczak@wp.pl

Magdalena Nowicka – doktor, adiunkt w Zakładzie Badań Komunikacji Społecznej w Instytucie Socjologii na Uniwersytecie Łódzkim. Interesuje się kondycją debaty publicznej, rolą intelektualistów w przestrzeni publicznej i postfoucaultowską analizą dyskursu. Publikuje w czasopiśmie socjologicznym oraz w „Tygodniku Powszechnym” i „Wiedzy i Życiu”. W roku 2014/2015 stypendystka Instytutu Nauk o Człowieku w Wiedniu.

Adres kontaktowy:

Zakład Badań Komunikacji Społecznej
Instytut Socjologii UŁ
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41
e-mail: m.a.nowicka@tlen.pl

Teksty zebrane w tomie „Przeglądu Socjologii Jakościowej” zatytułowanym *Perspektywa Foucaultowska we współczesnej refleksji badawczej* stanowią dorobek sympozjum z okazji 30. rocznicy śmierci Michela Foucaulta pod tytułem *Pamiętać Foucaulta. Władza, wiedza, opór we współczesnej refleksji badawczej*. Sympozjum odbyło się 16–17 grudnia 2014 roku na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego. Organizatorami tego wydarzenia był Zakład Badań Komunikacji Społecznej (Instytut Socjologii UŁ) oraz Katedra Pedagogiki Społecznej (Wydział Nauk o Wychowaniu UŁ). Spotkanie, którego pretekstem była chęć wspomnienia zmarłego w 1984 roku Michela Foucaulta, miało i wręcz musiało mieć interdyscyplinarny charakter. Zaproszenie do udziału w sympozjum przyjęli znawcy i znawczynie myśli Foucaulta oraz tłumacze i tłumaczki jego prac, reprezentujący filozofię, antropologię, pedagogikę i socjologię. Ten wachlarz perspektyw pozwolił oddać – przynajmniej w pewnym stopniu – wielowymiarowość spojrzenia samego Foucaulta, którego nie sposób zaszeregować do jednej tylko dyscypliny. On sam umieszczał swoje rozważania na granicy pola filozofii, nauk humanistycznych i społecznych. „W gruncie rzeczy”, mówił, „chcę stanąć poza kulturą, do której należymy, badać jej warunki formalne, by móc poddać ją krytyce, nie po to jednak, by obniżyć jej wartość, ale po to, by zobaczyć, jak faktycznie mogła ona powstawać” (Foucault 2013: 57).

Choć Foucault zmarł ponad 30 lat temu, recepcja pozostawionych przez niego tekstów jest nader żywa i intensywna. Od kilkunastu lat badacze różnych dyscyplin mierzą się między innymi z kolejnymi

tomami wykładów wygłaszanych przez filozofa w Collège de France na przełomie lat 70. i 80., a opublikowanych dopiero w ostatnich dwóch dekadach. Krytyczna lektura udostępnionych szerokiemu odbiorcy wystąpień Foucaulta zaowocowała między innymi wzmożonym zainteresowaniem biopolityką i rządomyślnością/urządzaniem (*governmentality*) i w konsekwencji namysłem nad pośrednimi sposobami rządzenia populacją.

W przypadku biopolityki zainteresowano się między innymi medykacją i normalizacją społeczeństwa poprzez praktyki biomedyczne, urządzania bezpieczeństwa (np. systemy ubezpieczeń, programy powszechnych szczepień czy badania profilaktyczne) oraz rozwijanie troski o siebie i innych w propagowaniu tak wydawałoby się nieproblematycznych idei, jak „zdrowy styl życia” czy „opieka psychoterapeutyczna”. Zainteresowanie medykacją współczesnych społeczeństw skupia się na analizie sposobów konstruowania coraz większej liczby aspektów ludzkiego życia w kategoriach zdrowotnych i – szerzej – sekurytyzacyjnych. Pod lupą badaczy znajdują się nowe technologie rządzenia mające na celu dobrostan populacji – profilowanie ryzyka, normalizacja czy przewidywanie z pomocą metod statystycznych.

W przypadku *governmentality studies* zajęto się nowoczesną formą władzy-wiedzy, nabierającą znaczenia w realiach gospodarki neoliberalnej. Szczególnie kuszący okazał się opis współczesnych sposobów ujarzmiania/subiektywfikacji (*assujettissement*), czyli praktyk wytwarzania podmiotu określonego typu przez anonimowe procesy i zewnętrzne wobec jednostki dyskursy. W kontekście tej ważnej

Foucaultowskiej kategorii przez lata badaczy inspirowała głównie figura panoptikonu z książki *Nadzorować i karać* oraz jej kolejne rekontekstualizacje (dziś rozwijane choćby w odniesieniu do kontroli sprawowanej dzięki zbieraniu danych wizualnych i cyfrowych). Choć *assujettissement* od początku oznaczało zarazem podporządkowanie i upodmiotowienie jednostki, to metafora więziennego nadzoru akcentowała rolę kontroli, osłabiając jednocześnie znaczenie produktywnego wymiaru władzy. Dopiero w wykładach o rządomyślności doszedł w pełni do głosu podwójny charakter *ujarzmiania/subiektywfikacji*, gdzie władza „stwarza” użyteczne podmioty i daje im sporą dozę autonomii. W warunkach rządomyślności ujawnia się relacja, którą Foucault określał jako „prowadzenie ludzi w ich prowadzeniu się” (Foucault 2011: 194). Jej sens polega nie tylko na tym, by kierować, panować i dyscyplinować jednostki, ale także na tym, by czynić je bardziej rozumnymi, produktywnymi, samozadowolonymi i spełnionymi. W warunkach „rządzenia przez wolność” (określenie Nikolasa Rose’a) człowiek staje się przedsiębiorcą samego siebie, który – jak twierdził Foucault (2011: 231) – jest „swym własnym kapitałem, swym własnym producentem i źródłem dochodów”. Kondycja taka w założeniu nie ma być ekskluzywna, bo neoliberalizm chce ją rozszerzyć właściwie na wszystkich obywateli nowoczesnego państwa.

Analizowane w kontekście rządomyślności idee rozwoju kapitału ludzkiego, uwłasnowolnienia i kształcenia ustawicznego łączone są w badaniach postfoucaultowskich z kategorią dyspozytywu bezpieczeństwa, czyli takiego mechanizmu władzy, w którym kontrola nad populacją sprawowana jest

poprzez wyposażenie jednostek w poczucie sprawczej podmiotowości, a nie rygorystyczne egzekwowanie prawa (jak w dyspozytywie prawnym) czy społeczny nadzór (typowy dla dyspozytywu dyscyplinarnego) (Czyżewski 2012: 85–86). Za pomocą kategorii dyspozytywu Foucault próbował opisać zmiany społeczne następujące w reakcji na „określony stan nagłej konieczności” (np. nową sytuację geopolityczną, gwałtowne zmiany demograficzne, pojawienie się nowych sposobów gospodarowania i związanych z nimi wzorów życia czy wyczerpanie się i nieefektywność określonych metod rządzenia). Odpowiedź na ów krytyczny moment ujawnia się w zestawie wzajemnie powiązanych składników dyskursywnych (wypowiedziach, tekstach, regulacjach prawnych) i niedyskursywnych (np. sposobach organizacji przestrzeni, kształcie i strukturze instytucji), czyli zarówno w tym, co powiedziane, jak i w tym, co niepowiedziane. Dyspozytyw porządkuje rzeczywistość społeczną i jednocześnie określa kryteria możliwych w niej prawomocnych działań. Będąc odpowiedzią na społeczną sytuację przełomu, staje się – jak ujmują to Andrea D. Bührmann i Werner Schneider (2008: 53 [tłum. własne]) – „operatorem rozwiązywania problemów”. Ich charakter niekoniecznie musi być związany z polem współczesnej gospodarki – kategoria dyspozytywu znalazła swoje miejsce między innymi w badaniach mediów, pamięci zbiorowej i analizach świata polityki (zob. Czyżewski 2012; Kumięga, Nowicka 2012).

Warto podkreślić, że w ostatnim czasie wypowiedzi Foucaulta na temat neoliberalizmu ulegają rewizji. Uwagę zyskują stanowiska dostrzegające ambiwalentny sens diagnoz stawianych między

innymi w wykładach z Collège de France, szczególnie w cyklu z roku 1979 znanym jako *Narodziny biopolityki* (Foucault 2011). Foucaultowi zaczęto przypisywać poglądy mieszczące się między rozumiejącą krytyką a afirmacją porządku neoliberalnego. Dyskusję zainicjowało w roku 2012 seminarium z udziałem dawnego ucznia i współpracownika Foucaulta François Ewalda, noblisty w dziedzinie ekonomii Gary'ego Beckera oraz amerykańskiego akademika Bernarda Harcourta (Becker, Ewald, Harcourt 2012). Największe emocje rozbudziła dokonana przez Ewalda nowa interpretacja obecnych w wykładach Foucaulta odniesień do ekonomicznej teorii zachowań ludzkich Gary'ego Beckera, a w dalszej kolejności komentarze tego ostatniego, który po raz pierwszy tak obszernie próbował ustosunkować się do koncepcji Foucaulta. Z kolejnymi, polemicznymi głosami występują dziś kluczowi egzegeci dorobku francuskiego filozofa (zob. m.in. Zamora, Behrent 2016).

O ile kategorie biopolityki, rządomyślności i dyspoztywu zdomowały się już w słowniku współczesnej humanistyki, to w Foucaultowskiej „skrzynce z narzędziami” czekają kolejne, które powoli zyskują uwagę badaczy. Co ciekawe, najwięcej nadziei na twórcze opracowanie rodzą pojęcia związane z zagadnieniem oporu – krytyka i parezja. Warto przypomnieć, że na początku lat 70. Foucault twierdził, że każdy sprzeciw wobec „reżimu prawdy” musi prowadzić do nowych form władzy-wiedzy. Walka o panowanie i podporządkowanie podmiotów jest nieuchronna i nieunikniona. Pod koniec dekad – równoległe z „rządomyślnością” – pojawiło się u Foucaulta zainteresowanie subiektywacją – samokształtowaniem – którą chciał odróżnić od ujarz-

miania/subiektywacji. W prowadzonych w tym czasie badaniach Foucault poszukiwał szans na kontrprowadzenie, które wiązał z indywidualnym przewodnictwem czy nową sztuką życia. Przez następnych kilka lat prowadził dalsze poszukiwania, w których koncentrował się na możliwościach choćby częściowego wyjścia z ram władzy-wiedzy (częściowego odujarzmiania). Kategoriami powiązаныmi z tym wysiłkiem, które dziś coraz bardziej inspirować badaczy, są właśnie krytyka oraz parezja.

Przez krytykę Foucault rozumiał opór w stosunku do dominującej aktualnie formy władzy-wiedzy. W tym sensie mówić można o „sztuce niebycia rządzonym” albo sztuce niebycia rządzonym w *taki* sposób, w *takiej* mierze, *takim* kosztem, w imię *takich* reguł, przez *takich* ludzi (Foucault 1990: 36–39). Warunkiem postawy krytycznej jest odrzucenie dominującego „reżimu prawdy”, czyli sproblematyzowanie kulturowego ładu ugruntowującego sposoby myślenia, mówienia i oglądania świata, które w danym czasie uchodzą za nieproblematyczne i przyjmowane są na mocy oczywistości. Krytyka jest postawą systematycznego wyrażania dezaprobaty wobec dominujących praktyk i dyskursów oraz ustawicznym zmaganiem, którego niezaspokojonym celem pozostaje zakwestionowanie reguł fundujących prawomocny model panowania.

Pisząc o „parezji” (*parrēsia*), czyli publicznym mówieniu prawdy, Foucault „wracał do Greków”. Klasyczny parezjasta kładł na szali własne życie, ponieważ odważnie stawał przed władcą (jak Sokrates przed ateńską *heliąją* czy Platon przed Dionizjuszem z Syrakuz) i mówił to, czego suweren nie chciał usłyszeć. Oprócz wyrażenia osobistego

przekonania parezjasta mógł także wypowiadać się w imieniu tych, którzy mówić nie mogą, „milczącej większości”. Stąd dziś kategoria ta zdaje się najmocniej inspirować badaczy zainteresowanych dążeniami wolnościowymi i emancypacyjnymi, w których chodzi o udzielanie głosu przedstawicielom takich grup jak bezdomni, nielegalni imigranci, ofiary przemocy czy weterani wojenni. Współczesna „neoparezja” ma być próbą realizacji siebie we własnych działaniach, taktyką wolności, która w konsekwencji umożliwia jakiś rodzaj wyzwolenia. Warto dodać, że odnowienie tradycji publicznego „mówienia prawdy” bardziej łączy się obecnie z instytucjonalizacją i uprawomocnieniem idei inkluzywności (przywracającą pamięć o wykluczonych w sensie społecznym lub ekonomicznym) niż z bezkompromisowym ujawnianiem „prawdy”, za którym stałoby prawdziwe niebezpieczeństwo dla demaskatora. Parezja stała się tym samym kolejną ważną figurą myślową uruchamianą w badaniu pamięci, którą zastosowano w obszarze humanistyki, i której przypisano możliwość przeobrażenia patrzenia na świat oraz wyprowadzenia ludzi z deficytów zapomnienia.

Materiały opublikowane w tym tomie można podzielić na trzy części problemowe. Pierwsza z nich obejmuje zapisy dwóch dyskusji, które odbyły się podczas sympozjum *Pamiętać Foucaulta. Władza, wiedza, opór we współczesnej refleksji badawczej*. Ich wspólnym celem była – podejmowana raz w perspektywie filozoficzno-socjologicznej, raz w optyce pedagogiczno-socjologicznej – próba odpowiedzi na pytanie o aktualność myśli Foucaulta i możliwość

jej odniesienia do problemów na styku władzy, wiedzy i stawianego im oporu, które są wyzwaniem dla współczesnego europejskiego, w tym polskiego, społeczeństwa. Druga część zawiera cztery artykuły dotyczące fundamentalnych dla Foucaulta wytworów porządków władzy i wiedzy, jak prawda (na przykładzie prawdy sztuki), podmiot (na przykładzie emancypacyjnego i normatywnego wymiaru teorii *queer*) oraz opór wobec władzy dyscyplinującej i normalizującej ludzkie ciała (na przykładzie seksualności oraz instytucji więzienia). Natomiast w części trzeciej znalazły się trzy artykuły dotyczące wywodzenia z prac Foucaulta metody i perspektywy badawczej, które mogłyby dziś służyć do empirycznych analiz „władzy, która zewsząd się wyłania” (Foucault 1995: 84) – anonimowej, społecznie rozproszonej i cyrkulującej kanałami edukacyjnymi, rynkowymi i medialnymi.

Uczestnicy dyskusji zatytułowanej *Pamiętać Foucaulta, zapomnieć Foucaulta*, Małgorzata Kowalska, Małgorzata Jacyno, Kajetan Maria Jaksender i prowadząca rozmowę Magdalena Nowicka, konfrontują ze sobą hasło sympozjum i przewrotny apel Jeana Baudrillarda (2014): *Oublier Foucault!* wyrażony w jego eseju z 1976 roku pod tym samym tytułem. Punktem wyjścia jest obiegowy wizerunek Foucaulta w naukach humanistycznych i społecznych, redukujący jego dorobek do kilku hasłowych koncepcji, jak chociażby panoptikon i władza dyscyplinarna. Rozmówcy podkreślają, że większość Foucaultowskich koncepcji i narzędzi analitycznych (zwłaszcza krytyka władzy pastoralnej i biopolityki w kontekście neoliberalizmu) pozostaje aktualna, szczególnie w odniesieniu do obecnej także w Polsce wizji uniwersytetu przedsiębiorczego, oferującego wiedzę praktyczną

kosztem rozwijającej krytycyzm refleksji teoretycznej, której mistrzem był sam Foucault. Uczestnicy dyskusji zwracają także uwagę na pułapki i deficyty perspektywy Foucaultowskiej. Małgorzata Jacyno zauważa, że inspirowany Foucaultem dyskurs nowych ruchów oporu wobec władzy jest dziś łatwo przez tę władzę przejmowany i adaptowany do jej potrzeb, Małgorzata Kowalska mówi o niedostatecznej u tego autora refleksji nad globalnymi relacjami władzy ekonomicznej i o braku wyraźnego postulatu normatywnego, zaś Kajetan Maria Jaksender podkreśla, że współczesna władza nad ludźmi staje się jeszcze bardziej nieuchwytna, niż widział to Foucault i wiele z proponowanych przez niego narzędzi oporu traci dziś skuteczność. W konkluzji rozmówcy akcentują jednak, że trudno bez Foucaulta wyobrazić sobie współczesną filozofię i socjologię, choć warto jego optykę przekraczać w nowych kierunkach. W otwartej części dyskusji cenne uwagi i uzupełnienia formułują inni wybitni znawcy tego myśliciela: Krzysztof Matuszewski, Tomasz Szukdlarek i Marek Czyżewski.

W drugiej dyskusji pod tytułem *Oswajanie Foucaulta w analizach społeczno-pedagogicznych* biorą udział pedagodzy: Maria Mendel, Astrid Męczkowska-Christiansen, Helena Ostrowicka i Tomasz Szukdlarek, a moderują Marek Czyżewski i Ewa Marynowicz-Hetka. Tematyka koncentruje się wokół trzech pytań problemowych: co w warstwie normatywnej oznacza kierowanie się w naukach społeczno-pedagogicznych inspiracjami Foucaultowskimi; jaka jest przydatność koncepcji Foucaulta do analiz społeczno-pedagogicznych oraz w jakim stopniu przyjęcie perspektywy Foucaultowskiej może zachwiać tożsamością pedagogiki i socjolo-

gii? Pośród wielu zagadnień poruszanych przez panelistów warto przywołać choćby kilka. Helena Ostrowicka akcentuje znaczenie dla współczesnej pedagogiki krytycznych analiz dyskursu edukacyjnego i uznanie go za przedmiot badań tej dyscypliny naukowej. Astrid Męczkowska-Christiansen podkreśla, że dla analiz społeczno-pedagogicznych najistotniejsze wydaje się dziś Foucaultowskie rozumienie wolności jako instrumentu rządzenia jednostkami, gdyż pozwala rozpoznać problematyczne oddziaływania eksperckich i terapeutycznych dyskursów pedagogicznych. Z kolei dla Marii Mendel najważniejsze są Foucaultowskie inspiracje, które można zastosować w badaniach empirycznych (na przykład nad bezdomnością) – jak koncepcja heterotopii umożliwiająca przełamywanie binarnego opisu doświadczeń wykluczenia. Natomiast Tomasz Szukdlarek patrzy na recepcję Foucaulta w polskich i zachodnich naukach społecznych w perspektywie historycznej. Zastanawia się, jak polski kontekst polityczny, w tym okres komunizmu, wpłynął na wybiórczą w pedagogice interpretację Foucaulta, kładącą nacisk na analizę systemów dyscyplinarnych, a niedoceniającą jego koncepcji neoliberalnej rządomyślności. Te wypowiedzi uzupełniane są uwagami od: Marcina Marii Bogusławskiego, Małgorzaty Kowalskiej, Mariusza Granosika, Krzysztofa Matuszewskiego, Karola Franczaka i Jerzego Stachowiaka.

Część drugą, skupioną na analizie kluczowych Foucaultowskich kategorii związanych z porządkami władzy i wiedzy, inicjuje tekst Pawła Bytniewskiego pod tytułem „*Reżimy prawdy*” i „*reżimy fikcji*” – *Foucault o związkach sztuki z nauką*. Autor

dowodzi, że poglądy Foucaulta na te dwie dziedziny doświadczenia przekładają się na diagnozę dziejów nowożytnej kultury Zachodu, w której dostrzec można nieoczywiste związki między estetyką a epistemologią. Według autora oryginalne stanowisko Foucaulta polega między innymi na opisie alternatywnego kierunku tej relacji – to nie wiedza pozwala na refleksyjny dystans wobec sztuki, ale odwrotnie: to sztuka pełni krytyczne funkcje wobec wiedzy. Sztuka w ujęciu Foucaulta pozwala krytykować przemijający porządek wiedzy i proklamować nowy. Dziedziny takie jak literatura i malarstwo „przeczuwają” kolejne epistemologiczne mutacje i niejako sankcjonują zmianę w ludzkim samopoznaniu. Tak zarysowana funkcja krytyczna i poznawcza analizowana jest na przykładzie książki *Don Kichot z La Manchy* Miguela Cervantesa oraz obrazu *Las Meninas* Diego Velázquez. Oba dzieła pokazują nieciągłość badanych przez Foucaulta episteme, a użyte w nich środki reżimu fikcji – między innymi paradoks, dystans i ironia – pozwalają odsłonić matrycę reżimu prawdy charakterystyczną dla renesansowej episteme.

Marcin Maria Bogusławski w tekście zatytułowanym *Michel Foucault jako farmakon* wpisuje myśl Foucaulta w logikę Derridańskiego *farmakonu* – środka, który jest zarazem trucizną i lekarstwem. Autor dowodzi aktualności Foucaulta w polemice z *Historią egzystencjalną* Ewy Domańskiej – książką próbującą odesłać Foucaulta i jego pojmowanie władzy-wiedzy do akademickiego archiwum, a w zamian przywracającą znaczenie sprawstwa i samosterownego działania. Bogusławski podaje w wątpliwość użyteczność wniosków, które Domańska wyprowadza z kolejnych zwrotów

humanistycznych, ze szczególnym odwołaniem do niejednoznacznych konsekwencji zwrotu performatywnego. Autor traktuje Foucaulta przede wszystkim jako „filozofa podmiotu”, dla którego centralnym problemem były procesy ujarzmiania/subiektywfikacji, czyli wytwarzania podmiotowości przez anonimowe relacje władzy, dyskursy i złożoną grę społecznych zasad. Poszukując możliwości choćby częściowego wyjścia z ram władzy-wiedzy, autor rozważa dwie strategie oporu, które jego zdaniem można wyprowadzić z prac Foucaulta: wiązaną z przekraczaniem wszelkich struktur władzy transgresję oraz pracę polegającą na poszerzaniu zbioru funkcjonujących w kulturze norm.

Krzysztof Pacewicz w artykule pod tytułem *Zboczony seks jako bioopor. Między Foucaultem a Agambenem* nakreśla miejsce seksu i seksualności w teoriach biopolityki Michela Foucaulta i Giorgia Agambena. Pokazuje, w jaki sposób lektura tych filozofów umożliwiła odmienne myślenie o cielesności jako domenie działań biopolitycznych. Szukając napięć w obu wpływowych analizach, autor sięga po kategorie *zoopolityki* (bliższej zainteresowaniom Agambena) i *etopolityki* (właściwej badaniom Foucaulta), a następnie wydobywa z obu stanowisk istotne różnice odnośnie rozumienia istoty polityczności. Pacewicz dowodzi, że mimo nieusuwalnych rozbieżności duch sprzeciwu wobec opresyjnej (bio)władzy przenika oba stanowiska, a łączy je położenie akcentu na tak zwany *zboczony seks* – zachowania seksualne znacząco odbiegające od normy. Foucault możliwość biooporu lokuje wewnątrz koncepcji biopolityki i łączy go z kreatywnymi praktykami przyjemności, „produkowaniem nowych, twórczych form korzystania z ciała”. Intelktualna refleksja

Agambena prowadzi nie przez namysł nad biopolityką, ale radykalne wykorzystanie figur teologicznych i koncepcji religijnych. Efektem jest swoiście rozumiany projekt profanacji ciał, w którym kluczowe okazuje się oderwanie ich od przypisanych funkcji i wyzwolenie z opresyjnych norm.

Artykuł Karola Franczaka zatytułowany *Rozum na barykadzie. Michel Foucault i intelektualizacja społecznego protestu*, wychodząc od przekrojowej analizy procesów problematyzacji buntu i sprzeciwu w dyskursie elit symbolicznych, opisuje paradoksy zaangażowania Foucaulta w działania współtworzonej przez niego inicjatywy *Groupe d'Information sur les Prisons*. Autor pokazuje, w jaki sposób GIP można traktować nie tylko w kategoriach interwencyjnej centrali wspierającej osadzonych, ale także jako „rodzaj eksperymentu w myśleniu” i narzędzie problematyzacji kontrowersyjnych praktyk instytucjonalnych związanych z dyscyplinowaniem społeczeństwa za pomocą surowej polityki penitencjarnej. Zaangażowanie Foucaulta w aktywność GIP oceniane jest także przez pryzmat jego ówczesnych zainteresowań intelektualnych, w tym uwagi poświęcanej kategorii oporu oraz prawom wiedzy partykularnej, identyfikowanej z perspektywą takich grup, jak więźniowie, homoseksualiści czy nielegalni imigranci. W tym kontekście artykuł podejmuje problem ambiwalentnych konsekwencji zaangażowania publicznego intelektualisty w próby oddania głosu tym, którzy „sami nie mogą się reprezentować”. Autor stawia pytanie, czy składana w publicznych działaniach Foucaulta obietnica emancypacji, indywidualizacji i „uwłasnowolnienia” tak rozumianych Innych nie jest w istocie ofertą fałszywą.

Część metodologiczną tomu otwiera artykuł Jerzego Stachowiaka pod tytułem *Czy władza jest wszędzie? Krytyka dwóch uzasadnień Foucaultowskiej tezy o powszechności władzy*. Autor przygląda się tu *Metodzie*, podrozdziałowi *Historii seksualności* Foucaulta (1995), który jest jednym z nielicznych tekstów, gdzie ten myśliciel wyraźnie nakreśla horyzont badawczy swoich rozważań, rozumiany tu nie tyle jako instruktaż prowadzenia analiz empirycznych, lecz jako uważność badawcza, sposób stawiania pytań i konceptualizowania kluczowych pojęć. W centrum zainteresowania Foucaulta stoi postulat nowej analityki władzy, którą uznaje za wszechobecną, ponadjednostkową i obejmującą nawet enklawy oporu wobec niej samej. Stachowiak przedstawia rozwijane przez Foucaulta dwa uzasadnienia powszechności władzy: historiozoficzne oraz uzasadnienia zróżnicowaniem społecznym, a następnie poddaje je krytyce, wskazując na ich problematyczne skutki dla postulowanej analityki władzy, a szerzej dla postfoucaultowskiego nurtu w naukach społecznych. Autor stawia pytanie o to, jak badacz ma odpowiedzieć na utratę polemicznej skuteczności dyskursu teoretycznego, który krytycznie analizując władzę, jest zarazem traktowany jako jej element.

Z kolei Helena Ostrowicka w swoim tekście zatytułowanym *Wokół problematyki „metody” w postfoucaultowskich badaniach społecznych – pomiędzy strategią transkrypcji a strategią fugi* omawia metodologiczne zalecenia wynikające z recepcji prac Foucaulta. Autorka wyróżnia dwa scenariusze aplikowania perspektywy Foucaultowskiej na potrzeby badań społecznych: strategię transkrypcji, możliwie wierne odtworzenie sposobu postępowania Foucaulta, oraz

strategię fugi, polegającą na modyfikowaniu optyki Foucaulta, rekonceptualizacji jego pojęć i kategorii, a także łączeniu ich z innymi podejściami metodologicznymi. Autorka ilustruje swoje rozważania przykładem wielorakiej recepcji prac Foucaulta w polskiej pedagogice, a szczegółowej analizie poddaje cieszące się popularnością podręczniki jakościowych metod badań społecznych Davida Silvermana i zbiorowe opracowanie pod redakcją Normana K. Denzina i Yvonne S. Lincoln. Ostrowicka wyłuskuje trudności związane z prezentowanymi sposobami aplikacji koncepcji Foucaulta do badań społecznych: strategia transkrypcji mierzy się z nieoczywistym przenoszeniem teoretycznych kategorii w obszar badań empirycznych, zaś strategia fugi wiąże się z koniecznością szukania spójności epistemologicznej, aksjologicznej i pojęciowo-kategorialnej między podejściem Foucaulta a innymi metodami.

Tom zamyka artykuł Magdaleny Nowickiej – *O użyteczności kategorii dyspozytywu w badaniach społecznych* – w którym autorka prezentuje kategorię dyspozytywu w rozumieniu Foucaulta oraz omawia trudności związane z jej aplikacją do badań społecznych. Kategoria dyspozytywu, jak już wspomniano, pojawia się w późnych pracach i wykładach tego myśliciela, a oznacza heterogeniczną kompozycję dyskursywnych i niedyskursywnych elementów rzeczywistości społecznej połączonych dynamicznymi relacjami władzy. Jako narzędzie analityczne dyspozytyw budzi zainteresowanie studiów nad rządomyślnością i postfoucaultowskiej analizy dyskursu. Efektem prób operacjonalizacji dyspozytywu jest dziś perspektywa badawcza analizy dyspozytywu, dynamicznie rozwijana zwłaszcza przez badaczy niemieckich, ale coraz częściej wykorzystywana także

przez badaczy polskich. Autorka omawia główne założenia tego podejścia i proponuje typologię zastosowań Foucaultowskiej kategorii dyspozytywu w badaniach empirycznych, zwracając jednocześnie uwagę na pewne niekonsekwencje i ograniczenia analizy dyspozytywu.

Tematyka poruszona w tekstach zebranych w niniejszym tomie nawet w małym stopniu nie wyczerpuje szerokiego spektrum refleksji Foucaultowskiej i postfoucaultowskiej. Mamy jednak nadzieję, że już tak niewielki zbiór materiałów sygnalizuje zróżnicowanie problemów i wielość ujęć w obszarze tej perspektywy oraz wskazuje na możliwość dialogu z innymi nurtami teorii społecznej i filozofii. Ten brak schematyzmu i wariacyjność odciska się także na języku i terminologii, gdyż autorzy tekstów sięgają do różnych tłumaczeń prac Foucaulta i sami dokonują odmiennych wyborów translacyjnych. Jedni piszą o *rządomyślności*, inni – mając na myśli to samo pojęcie – o *urządzeniu*, jedni mówią o *dyspozytywie*, inni o *urządzeniu*, jedni o elementach *dyskursywnych* i *niedyskursywnych*, inni o *dyskursowych* i *niedyskursowych*. Szanując decyzję autorów, nie ujednoliliśmy zapisu.

Mimo różnorodności przedmiotowej i pojęciowo-terminologicznej zgromadzone tu rozważania łączy wspólna wrażliwość, wyczulenie na nadwyżki władzy w złożonych siatkach relacji społecznych i nawiązywanie do bliskiego Foucaultowi (2000: 286) filozoficznego etosu oznaczającego „permanentną krytykę naszego historycznego bytu”. Krytyka ta pozostaje jednak krytyką daleką od samozadowolenia, świadomą swoich granic i paradoksów związanych z oporem, jaki dyskurs teoretyczny może stawić praktyczności władzy.

Bibliografia

Baudrillard Jean (2014) *Zapomnieć Foucaulta*. Przełożył Kajetan Maria Jaksender. Kraków: Eperons-Ostrogi.

Becker Gary S., Ewald François, Harcourt Bernard E. (2012) *Becker on Ewald on Foucault on Becker American Neoliberalism and Michel Foucault's 1979 'Birth of Biopolitics' Lectures*. Coase-Sandor Institute for Law & Economics Working Paper No. 614.

Bührmann Andrea D., Schneider Werner (2008) *Vom Diskurs zum Dispositiv. Eine Einführung in die Dispositivanalyse*. Bielefeld: transcript.

Czyżewski Marek (2012) *Wiedza specjalistyczna i praktyka społeczna – przemiany i pułapki* [w:] Arkadiusz Jabłoński, Jan Szymczyk, Mariusz Zemło, red., *Kontrowersje dyskursywne. Między wiedzą specjalistyczną i praktyką społeczną*. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 71–93.

Foucault Michel (1990) *Qu'est-ce que la critique?* „Bulletin de la Société Française de Philosophie”, nr 2, s. 35–63.

Foucault Michel (1995) *Historia seksualności*. Przełożyli Bogdan Banasiak, Tadeusz Komendant, Krzysztof Matuszewski. Warszawa: Czytelnik.

Foucault Michel (2000) *Czym jest Oświecenie?* [w:] *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*. Przełożyli Damian Leszczyński, Łotar Rasiński. Warszawa, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 276–293.

Foucault Michel (2011) *Narodziny biopolityki*. Przełożył Michał Herer. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Foucault Michel (2013) *Kim pan jest, profesorze Foucault?* [w:] *Kim pan jest, profesorze Foucault? Debaty, rozmowy, polemiki*. Przełożył Kajetan Maria Jaksender. Kraków: Eperons-Ostrogi, s. 51–76.

Kumięga Łukasz, Nowicka Magdalena (2012) *Dyskurs o badaniach nad dyskursem w Niemczech*. „Oblicza Komunikacji”, nr 5, s. 129–154.

Zamora Daniel, Behrent Michael C., eds. (2016) *Foucault and Neoliberalism*. Malden: Polity Press.

Cytowanie

Franczak Karol, Nowicka Magdalena (2016) *Od redaktorów: Perspektywa Foucaultowska we współczesnej refleksji badawczej*. „Przeegląd Socjologii Jakościowej”, t. 12, nr 1, s. 6–15 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przeegladsocjologii-jakosciowej.org>.

Foucauldian Perspective in Contemporary Research

Abstract: The introduction to the volume *Foucauldian Perspective in Contemporary Research* consists of two parts. The aim of the first part is a brief presentation of the main directions in contemporary studies inspired by Michel Foucault's legacy to which belong, for example, studies in biopolitics, governmentality studies, critical analysis of neoliberalism, dispositive analysis, and reflection on the categories of critique and parrhesia. The second part characterizes the thematic field of the volume, which reflects the multidimensionality and complexity of post-Foucauldian research.

Keywords: Michel Foucault, Biopolitics, Governmentality, Dispositive, Resistance